

Pigan i fadersväldet

Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter

JONAS LINDSTRÖM &
KARIN HASSAN JANSSON

Uppsala universitet

Med utgångspunkt i ett enskilt fall om en pigas agerande i det tidigmoderna Sverige diskuteras i artikeln utformningen av god mikrohistoria. Särskilt diskuteras relationen mellan det enskilda fallet och en större kontext, framför allt med avseende på mikrostudiens förhållande till tidigare forskning.

Inledning

Denna artikel behandlar mikrohistorias plats i historievetenskapen. Det sker bland annat genom en analys av hur pigan Brita navigerade i det samhällssystem i det tidigmoderna Sverige som kallats för hustavlans värld, patriarkalismen eller fadersväldet.¹ Vi menar att mikrohistoriska

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Dessa begrepp är inte nödvändigtvis synonyma, men tillräckligt överlappande för att i det här sammanhanget behandlas som sådana. Uttrycket hustavlans värld kommer från Hilding Pleijel som menade att normerna i hustavlans i Luthers lilla katekes genomsyrade det tidigmoderna svenska samhället; Hilding Pleijel, *Hustavlans värld: Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (Stockholm 1970); dens. "Patriarkalismens samhällsideologi", *Historisk tidskrift* 107:2 (1987) s. 220–234. Börje Harnesk och Per-Arne Karlsson diskuterar liknande normer med hjälp av begreppet patriarkalism; Börje Harnesk, "Patriarkalism och lönearbete", *Historisk tidskrift* 106:3 (1986) s. 326–355; Per-Arne Karlsson, "Arbetsdelning och integration före marknads-samhället: Patriarkalismens funktion i teori och praktik", *Historisk tidskrift* 108:3 (1988) s. 362–376. Forskare som fokuserat på (köns)maktordningen i hushållet har i stället använt begreppet fadersvälde för att beteckna motsvarande normer, se t.ex. Jonas Liliequist, "Flep eller hustyrann" – en diskurs om manlighet, makt och auktoritet i 1600- och 1700-talets Sverige", i

---

Jonas Lindström (f. 1977) är fil. dr i historia och forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han har bland annat forskat om sociala skillnader, hushåll och försörjning i det gamla bondesamhället.

Karin Hassan Jansson (f. 1966) är docent i historia vid Uppsala universitet. Hennes forskning har huvudsakligen kretsat kring frågor om kön i det svenska samhället från medeltiden fram till mitten av 1800-talet.

För närvarande arbetar båda med frågor om kön och arbete i forskningsprojektet "Gender and Work".

E-post: jonas.lindstrom@hist.uu.se; karin.jansson@hist.uu.se

undersökningar kan ge värdefulla, rentav omistliga, bidrag till kunskapen om sådana allmänna förhållanden, men det förutsätter att forskaren aktivt förhåller det enskilda som hen studerar till mer övergripande uppfattningar och teorier inom forskningen.

Artikeln behandlar hur mikrohistoria bör utföras, inte vad mikrohistoria är. Diskussionen om mikrohistoria lider inte sällan av att dessa frågor blandas samman. Vi skulle, med en definition av mikrohistoria, kunna ha två syften. Det första vore att försöka lägga beslag på begreppet för en viss form av mikrohistoria, det vill säga den form vi själva ägnar oss åt. I sådana fall rör det sig med andra ord om en, mer eller mindre medveten, sammanblandning av är och bör. Ofta uppnås därmed inte annan effekt än att vissa håller med, andra inte.

Det andra syftet, som skulle kunna förekomma i en lärobok eller i andra sammanhang där man vill introducera termen för personer som inte känner till begreppet, handlar om att försöka avgränsa mikrohistoria från andra typer av historia. Att ge en sådan definition har emellertid visat sig vara ganska svårt. Anna Götlind skriver till exempel att mikrohistoriska studier utmärks av "att det ofta är den enskilda, obemärkta människans liv som står i fokus".² Ordet "ofta" visar på ett vanligt problem med sådana definitioner: de fångar inte all mikrohistoria utan bara en del. Matti Peltonen återger i stället Carlo Ginzburgs och Carlo Ponis karaktärisering att det som mikrohistoriker studerar har namn (en by, en familj, en människa).³ Här är problemet det motsatta. Medan det finns mikrohistoria som inte uppfyller Götlinds krav, men som ändå är mikrohistoria, finns det historia som trots att det uppfyller Ginzburg och Ponis kriterium inte skulle räknas till mikrohistoria. Det som makrohistorikern skriver om har givetvis också namn (Västeuropa, Medeltiden). Peltonen påpekar också att mikronivån inte kan jämföras med eller reduceras till studiet av individer (en person, en bok, en by);

Anette Warring (red.), *Kön, religion og kvinder i bevægelse: Konferencerapport fra det vi. Nordiske Kvindehistorikermøde, Tisvildeleje 12–15 August 1999* (Roskilde 1999) s. 283–296; Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid: Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002). I europeisk historisk skrivning används också en rad, delvis överlappande, begrepp för att beteckna denna ordning (se not 42). I den här artikeln förhåller vi oss huvudsakligen till valda delar av det omfattande svenska forskningsläget på området.

2. Anna Götlind, *Förbindelser: Fem Leksandskvinnor i Gamla stan – plats, arbete och resande under 200 år* (Stockholm 2013) s. 17.

3. Matti Peltonen, "Ledtrådar, marginaler och monader: Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen", *Historisk Tidskrift för Finland* 85:3 (2000) s. 251–264.

det skulle göra begreppet mikro överflödigt.⁴ Det närmaste en definition vi torde kunna åstadkomma är sannolikt att säga att mikrohistoriska verk kännetecknas av familjelikhet. En del mikrohistoriska arbeten har vissa egenskaper gemensamma med andra mikrohistoriska verk, men det finns inte någon grundläggande egenskap som är gemensam för dem alla.⁵

I det följande kommer vi att förespråka ett bestämt arbetssätt i mikrohistoriska studier. Det sker i brödtexten men också i artikelns upplägg och rubriker. Ibland har vi valt att sammanfatta och renodla resonemang på ett sätt som kan kännas främmande för den mikrohistoriska genren. Det beror i första hand på att texten inte är mikrohistoria, utan ett inlägg i diskussionen om mikrohistoria. Därutöver har vi vinnlagt oss om att göra inlägget så renodlat och pedagogiskt som möjligt för att underlätta både vår egen diskussion och fortsatt debatt.

Vi börjar med första punkten i vårt förespråkade arbetssätt: att låta den mikrohistoriska undersökningen utgå från något enskilt.

Utgå från det enskilda

Det är lätt att föreställa sig pigan Brita Johansdotters vända under dagarna kring jul år 1684. Hon misstänkte – på goda grunder, skulle det visa sig – att hennes matmor, hustru Anna Persdotter, hade försökt förgifta sin make, tillika Britas husbonde, Johan Johansson. Frågan, som säkerligen gnagde i Britas huvud och som kanske till och med höll henne vaken om nätterna, var huruvida hon skulle ange sin matmor, som hon var satt att lyda, eller inte.⁶

Brita, Anna och Johan, och drängen Anders, bodde på Hälsta södra gård i Bergs socken i Västmanland, på gränsen mellan Mälardalens åkerlandskap och den västmanlandska skogsbygden. Anna var född på gården och hade bott där merparten av sitt liv, medan Johan hade flyttat dit några år tidigare i samband med deras giftermål. Pigan Brita och drängen Anders var nykomlingar i hushållet; de hade bara bott där några månader.

4. Peltonen (2000) s. 256.

5. Ludwig Wittgenstein, *Filosofiska undersökningar* (Stockholm 1992) § 67.

6. Fallet togs upp tre gånger vid Snevringe häradsrätt under första halvåret 1685: Vintertinget 30/1 1685 § 17, "Criminal Ransak: och domb" 2/6 1685, samt Extraordinarie ting 15/6 1685, Snevringe häradsrätt A I a:5, Landsarkivet i Uppsala (ULA). Delar av fallet finns tillgängliga i databasen GaW, Uppsala universitet, fall 9974, <<http://gaw.hist.uu.se/>> (12/4 2017).

Misstanken hade uppstått någon vecka före jul, då Brita skulle till att diska ett stop. Hennes matmor hade sagt åt henne att låta bli. Låt det stå, sa hon innan hon gick ut. Av någon anledning trotsade Brita sin matmoders uppmaning och började ändå diska stopet. Då upptäckte hon att där låg tre små smulor. När Anna kom tillbaka in i stugan frågade Brita vad det var för någonting. Anna svarade inte, utan ryckte stopet ur händerna på Brita.

Senare på kvällen gjorde matmodern i ordning ett nytt stop spisöl. Brita höll ögonen på henne. Hon såg hur Anna gick fram till ett skåp och tog fram en pappersstrut. Hon såg henne hälla något ur struten i ölet. Sedan ställde Anna stopet intill den plats där hennes man brukade sova. Men den natten sov mannen någon annanstans; det gjorde han, skulle det visa sig, ganska ofta. I stället blev det Brita som, efter att hon hade släckt elden för natten, tog stopet för att dricka. Det luktade dock så illa att hon kväljdes och hon mådde sedan dåligt hela natten. När hon nästa morgon tittade i stopet igen hittade hon samma sorts smulor som dagen innan.

Britta berättade om sina misstankar för husbonden, som då frågade sin hustru vad det var i stopet. "Ja, vad tro det är", svarade matmodern och slog ut ölet i sopvrån. Senare plockade Brita upp smulorna. "Djävulskap är det, ser jag", sa drängen Anders när han fick se dem. "Gud nåde den som fällas med sådant", svarade Brita. "Ja, haver ingen blivit död av det, så håll du munnen till på dig", sa drängen, "ty det faller intet finger emellan att löpa med tal därom".⁷

Enligt Brita tvingade sedan drängen bort henne från gården med "trug och slagsmål". Någon gång mellan jul och nyår tog hon en tröja med sig och gick därifrån. Vi kan anta att hon vändades. Vad skulle hon göra? Hon hade lämnat sin tjänst. Hon misstänkte sin matmor för att ha försökt förgifta sin make, hennes husbonde. Dessutom var hon säker på att matmodern låg med drängen. Hon hade hört dem själv, en natt när de låg i samma rum.

På nyårsdagen 1685 sökte Brita upp församlingens kyrkoherde och berättade vad som hade hänt. En knapp månad senare ställdes Anna Persdotter inför rätta.

7. "Criminal Ransak: och domb" 2/6 1685, Snevringe häradsrätt A I a:5, ULA; Databasen GaW, Uppsala universitet, fall nr 9974.

Kontextualisera

Att börja i ett enskilt fall är inte bara en fråga om framställning. Det är en metafor för hur vi anser att mikrohistorikern bör behandla förhållandet mellan det enskilda och det allmänna. Detta förhållande är grundläggande för all historisk forskning, ja all vetenskap, men det aktualiseras särskilt av mikrohistoria. Hur man ser på det ger upphov till olika förståelse av hur mikrohistoria bör bedrivas och vilken plats inom historievetenskapen den ska ha. Annorlunda uttryckt så handlar det om kontextens roll i mikrohistorien.

Ibland hävdas att mikrohistorikern bör "låta det enskilda fallet tala för sig självt".⁸ Vad ett sådant tillvägagångssätt i praktiken skulle innebära är svårt att föreställa sig utöver, möjligen, att ge ut källmaterialet i oredigerad form. Problemet är att allting alltid förstås i ljuset av något annat. Allt som vi läser, ser och hör sorteras utifrån tidigare, mer eller mindre välgrundade, uppfattningar om världen. Det gäller den historiker som återger fallet lika mycket som den mer eller mindre insatta publiken. Förförståelsen präglar både vilka av fallets aspekter som historikern lyfter fram och receptionen av det.⁹ Detta är självklarheter, men tycks förbigås av den som hävdar att det enskilda fallet bör tala för sig självt. Problemet är egentligen inte att en sådan position inte är önskvärd; den är inte möjlig.

Att låta det enskilda komma först handlar inte heller om att förutsättningslöst studera enskilda fall i syfte att utifrån dessa dra allmänna slutsatser. Ett sådant induktivt tillvägagångssätt vore snarare mikrohistoriens motsats. Inom induktion kommer visserligen det enskilda först i logisk, eller kronologisk, mening, men det är det allmänna, de generella

8. Enligt Peter K. Andersson, som tycks vara av denna åsikt, var detta "mikrohistoriens ursprungliga ambition"; Peter K. Andersson, "Om mod och mikrohistoria", *Scandia* 80:2 (2014) s. 117–125. Citatet s. 121. Vad som därmed åsyftas är mycket oklart. Om vi med mikrohistoriens ursprung menar de italienska historiker som samlades runt begreppet *microstoria* under 1970- och 1980-talen, varav Carlo Ginzburg och Giovanni Levi är de mest kända, så är påståendet helt enkelt felaktigt. Även förgrundsgestalterna inom *Alltagsgeschichte* i 1980-talets Tyskland, Alf Lüdtke, Hans Medick, var allesammans tydliga med att deras studier rörde förhållandet mellan det lilla och det stora, inte det lilla i och för sig själv. Se t.ex. översikten över mikrohistoriens framväxt i Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge, With a New Epilogue* (Middletown, CT 2005) s. 101–117; John Brewer, "Microhistory and the Histories of Everyday Life", *Cultural and Social History* 7:1 (2010) s. 87–109.

9. Frågan diskuterades på 1960-talet i den nu klassiska Carr-Elton-debatten; E. H. Carr, *What is History?* (London 1961); G. R. Elton, *The Practice of History* (London 1967).

slutsatserna, som är det viktiga. När vi talar om att mikrohistoria bör sätta det enskilda först handlar det om prioritet, inte arbetsprocessens kronologi. Det är det enskilda fallet som är det viktiga, även om det alltid läses och förstås mot bakgrund av ett större sammanhang.

Mikrohistorikern har ett ansvar att sätta in det enskilda fallet i en större kontext, av två anledningar. För det första, för att tydliggöra för läsaren, och eventuellt för sig själv, grunderna för de val som ligger bakom framställningen. Återigen rör vi oss med självklarheter, men de förtjänar att upprepas. För det andra är det historikerns ansvar som expert att teckna en så riktig bild av det historiska sammanhanget som möjligt, det vill säga i linje med nuvarande vetenskaplig kunskap. Annars lämnas fältet öppet för allsköns anakronistiska och politiskt vinklade tolkningar.

Vi kan naturligtvis, och inte utan viss rätt, hävda att det finns ett värde i sig att få möta ett enskilt människoöde ur det förflutna, alldeles oavsett de stora sammanhangen. Det kan ge perspektiv på den egna tillvaron, och det faktum att det rör sig om en verklig person ger mötet en extra dimension jämfört med att möta en fiktiv gestalt. Men om det verkligen ska kunna ge ett historiskt perspektiv på den egna tillvaron krävs att den historiska människan förstås utifrån hens tid och villkor. Det förutsätter kunskaper och kontext och här bör vi, som historiker, dela med oss. Annars blir effekten den motsatta: den historiska människan förstås utifrån nutidsmänniskans situation.

Betydligt vanligare än att låta det enskilda tala för sig självt är att använda ett enskilt fall för att låta det illustrera något mer allmänt. Vi kan jämföra tillvägagångssättet med journalisten som, i syfte att "ge ett mänskligt ansikte" åt ett komplext skeende, berättar om enskilda människor. Sådana, verkliga eller fiktiva, ansikten ur historien möter vi på snart sagt varje museum. Skälen kan vara pedagogiska – man söker begripliggöra något komplext genom att konkretisera det – estetiska eller existentiella. Konkreta människoöden engagerar mer än abstrakta siffror och diagram. De levandegör historien, särskilt om de är väl valda och skickligt framställda. De möjliggör identifikation och empati.

Pedagogiska, estetiska och existentiella skäl kan vara nog så viktiga, men vi vill här koncentrera diskussionen, i strikt mening, till mer inomvetenskapliga argument till att skriva mikrohistoria, det vill säga sådana som handlar om att generera ny kunskap. Ny kunskap kan innebära nya fakta, men också förklaringar och förståelse av mer allmänna sam-

manhang.¹⁰ Att en mikrohistorisk undersökning, en studie av ett enskilt människoöde, ett domstolsfall, en by och så vidare, kan generera nya fakta torde vara odiskutabelt. Frågan är om sådana nya fakta dessutom kan bidra till en ny förståelse, eller en ny förklaring, av något mer allmänt.

Det är i detta sammanhang som frågor om representativitet och generaliserbarhet brukar resas. Är fallet typiskt, eller rör det sig om ett undantag? Frågorna härrör ur vad John Brewer kallar ”konventionell historieskrivning”. Mikrohistoriens anspråk, menar han, är annorlunda.¹¹ Återigen handlar det om olika förhållningssätt till relationen mellan det enskilda och det allmänna.

Ordet representativitet är kopplat till ordet representant, det vill säga att något enskilt står för, representerar eller utgör exempel på, något större. Det enskilda underordnas därmed det allmänna sammanhang som det är satt att exemplifiera; det allmänna kommer så att säga först. Därför kan beskrivningen av ett enskilt fall inte heller ge något självständigt bidrag till vetenskapen: den illustrerar vad vi redan vet. Att reducera något till ett exempel aktualiserar dessutom den problematik som ligger dold i kravet på representativitet: i vilket avseende ska det enskilda fallet vara representativt, det vill säga vad i fallet ska lyftas fram, och på bekostnad av vad? Som Carlo Ginzburg påpekat innebär en beskrivning av ett fall som typiskt att man bortser från andra, mindre typiska, aspekter av fallet, vilka kan vara nog så avgörande för hur något ska förstås.¹²

Det är denna reduktion, och risken för att de allmänna sammanhangen eller ”de stora berättelserna” redan på förhand dikterar tolkningen av det enskilda fallet, som fått Sigurður Gylfi Magnússon, och i hans efterföljd Peter K. Andersson, att förespråka en ”singularisering” av historien, vilket innebär ett totalt fokus på den lilla enheten, utan hänvisning till

10. Några ord om orden ”förklara” och ”förstå”. Inte sällan ställs de emot varandra; ibland för att beskriva skillnaden mellan humaniora och naturvetenskap, ibland för att karaktärisera skillnaden mellan social- och kulturhistoria. Distinktionen är dock inte särskilt klagörande. Båda begreppen är mångtydiga och hänger i vardagligt språkbruk dessutom nära samman. I vardagsspråket och i denna artikel används ordet förklara ofta för att beskriva en social aktivitet – man förklarar något för någon annan – medan förstå betecknar en inre, mental process eller tillstånd.

11. Brewer (2010) s. 99.

12. Carlo Ginzburg, ”Microhistory: Two or Three Things That I Know about It”, *Critical Inquiry* 20:1 (1993) s. 10–35.

något större. Forskaren bör i stället sträva efter att beskriva varje aspekt i detalj. Annars bekräftar fallet bara vad vi redan vet och mikrohistorien förlorar sin potential att ifrågasätta de stora berättelserna.¹³ Vi erkänner en sådan risk, och kanske är det till och med vanligt att detta blir följden när enskilda fall relateras till mer allmänna sammanhang. Men det är ingen nödvändig följd. Som Giovanni Levi har framhållit så står inte valet enbart mellan att, å ena sidan, offra det enskilda till förmån för det allmänna eller att, å andra sidan, enbart se till det unika i varje enskilt fall.¹⁴ Vad mer är, om det finns något som fråntar den mikrohistoriska studien sin potential att ifrågasätta givna försanthållanden om det förflutna, så är det om den inte relateras till de stora berättelserna.¹⁵

Kontextualisera behöver inte innebära underordna. Därav vår betoning på att sätta det enskilda (fallet) först. Mikrohistorikern bör sträva efter att förstå det enskilda, inte som ett uttryck för något annat, större, utan utifrån dess egna villkor.¹⁶ Men god mikrohistoria stannar inte där. Den typ av nyanserad och detaljerad beskrivning som mikrohistoria gör möjlig genom att begränsa sitt studieobjekt bör få konsekvenser också för hur vi uppfattar de mer allmänna sammanhangen. Häri ligger mikrohistoriens verkliga potential och, menar vi, dess vetenskapliga legitimitet; inte i att diskutera det enskilda i ljuset av det allmänna, utan i att tvärtom diskutera det allmänna i (det nya) ljuset av det enskilda. Giovanni Levi har i detta sammanhang pekat på skillnaden mellan att förklara ett enskilt fenomen utifrån en kultur och att förklara kulturen utifrån ett enskilt fenomen.¹⁷ Det är det senare alternativet vi önskar utforska här: vi vill förklara ett normsystem, det vi kallar fadersväldet, utifrån fallet.

Vi vill förstå pigan Britas agerande. Men vad innebär det, mer precist, att förstå en människa som levde för mycket länge sedan? Betyder det

13. Sigurður Gylfi Magnússon, "The Singularization of History: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge," *Journal of Social History* 36:3 (2003) s. 701–735; Andersson (2014) s. 123.

14. Giovanni Levi, "On Microhistory," i Peter Burke (red.), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge 1991) s. 93–113.

15. Det är möjligt att vi därmed, med Peter K. Anderssons ord, är fast i ett "äldre, manligt präglat forskarideal". Andersson (2014) s. 125. Det är emellertid svårt att ta ställning till eftersom vi inte förstår vad det betyder. Däremot noterar vi, med viss förvåning, att kön kan användas som nedsättande epitet i en vetenskaplig tidskrift från 2014.

16. István Szijártó, "Four Arguments for Microhistory," *Rethinking History* 6:2 (2002) s. 209–215.

17. Levi (1991) s. 107.

att vi kan förklara hennes beteende, att vi kan redogöra för de skäl hon haft för sitt agerande eller att vi kan leva oss in i hennes känsloliv?¹⁸ Den uppmärksamma läsaren noterade, kanske till och med retade sig på, de markeringar av osäkerhet som fanns i de stycken ovan där Britas vända beskrevs: "säkerligen" – vilket paradoxalt nog markerar just osäkerhet – "kanske", och "anta".¹⁹ När det gäller andra människors känsloliv är vi ofrånkomligen på osäker grund. Vi kan föreställa oss det (och då är inte vi historiker, eller mikrohistoriker för den delen, nödvändigtvis bättre lämpade än någon annan), men sällan beläga det.

Vad som kan studeras empiriskt är i stället de förutsättningar som gav upphov till vändan, eller rättare: som vi antar gav upphov till vändan. Frågan bör riktas mot oss själva: varför föreställer *vi* oss att Brita vändades?²⁰ Svaret är att vi tänker oss en motsättning mellan, å ena sidan, Britas agerande och, å andra sida, ett dåtida normsystem, eller snarare vår uppfattning om detta normsystem. Genom att precisera detta normsystem tydliggör vi inte bara vår förförståelse. Vi öppnar också upp för möjligheten att, på empirisk väg, ompröva den.

Definiera en kontext utifrån tidigare forskning

Vi har hittills slängt oss med begrepp som kontext, allmänna sammanhang och stora berättelser och vi har hävdat vikten av att relatera mikrohistoriens enskilda fall till sådana storheter utan att närmare definiera vad vi menar med detta. Härvidlag skiljer vi oss inte särskilt från de flesta som diskuterar mikrohistoria. Däremot har vi i och med detta sagt mycket lite. En kontext kan som bekant se mycket olika ut och ha olika funktioner; jämför exempelvis den kontext som finns i bakgrundsavsnittet i en uppsats med den kontext som ges i samma uppsats forskningsläge.

18. Annika Sandén hör till dem som framhållit känslomässig inlevelse som ett första steg på vägen mot förståelse, samtidigt som hon, i likhet med andra, varnat för de anakronismer och förenklingar detta kan leda till; Annika Sandén, *Missdådare: Brott och människoöden i Sverige omkring 1600* (Stockholm 2014) s. 13–15.

19. Se även diskussionen om användning av konditionalis i några av Natalie Zemon Davis verk; Francesca Trivellato "Microstoria/Microhistoire/Microhistory", *French Politics, Culture & Society* 33 (2015) s. 122–134.

20. Att på detta sätt rikta uppmärksamheten mot forskaren själv, men också på den osäkerhet och de luckor som med nödvändighet är en del av historieforskningen har framhållits av både Levi (1991) s. 106 och Ginzburg (1993) s. 23–24.

Utgångspunkten för det följande är att en total beskrivning av ett fenomen är en omöjlighet. Oavsett begränsning av studieobjektet, och oavsett detaljrikedomen i beskrivningen av det, kan fullständighet aldrig uppnås.²¹ Någon helhet är det inte tal om. Det innebär, bland annat, att en kontext aldrig är given. Den måste konstrueras och i detta konstruktionsarbete gör mikrohistorikern val, precis som alla andra som skriver historia. Vissa aspekter kommer att framhållas på bekostnad av andra. Förhållandet mellan mikro- och makrohistoria kan i detta avseende jämföras med hur en detaljkarta förhåller sig till en översiktskarta. Detaljkartan är visserligen mer detaljerad och visar ett mer varierat landskap än översiktskartan, men den är fortfarande schematiskt ritad och bortser från de flesta aspekter av det fysiska landskapet.

Den kontext eller det allmänna sammanhang som pigan Britas agerande ska relateras till är alltså inte 1600-talets samhälle i allmänhet eller den patriarkala ordningen i dess helhet. Den kontext vi här riktar in oss på handlar inte heller om den aktuella situationen på Hälsta gård, där Brita, Anna, Johan och Anders bodde, även om kontext också i denna mening är viktigt. Den typ av kontext vi här vill betona är i stället de explicita, och eventuellt implicita, påståenden om det patriarkala samhällssystemet, eller fadersväldet, i det tidigmoderna Sverige som gjorts inom tidigare forskning. För att återvända till liknelsen med uppsatsen. En mikrohistorisk undersökning behöver många typer av kontexter. Läsaren kan behöva ett bakgrundskapitel som beskriver tiden och platsen. I den mening som kontextualisering handlar om att ta hänsyn till många aspekter av den sociala verkligheten, som till exempel den ekonomiska situationen på gården, tjänstehjonslagstiftningen eller prästens roll i lokalsamhället, så har det givetvis också sin plats och sin avgörande betydelse.

21. Brewer (2001) s. 97. Härmed skiljer vi oss från Magnússon, som beskriver den singularisering av historien han förespråkar som "a search for a way in which history can research its proper subjects in their proper logical and cultural context and thus disassociate itself from the 'manmade' ideological package of the metanarratives". Magnússon (2003) s. 721. Förutom det orimliga i att ta hänsyn till alla aspekter, så innebär ett sådant synsätt att det finns en, och endast en, riktig beskrivning av ett historiskt skeende, vilken skiljer sig från de konstruktioner som annars dominerar vetenskapen. Det är en syn som ligger mycket långt ifrån Carlo Ginzburgs beskrivning av hur italienska mikrohistoriker betonade just det konstruerade och artificiella i sina val av studieobjekt, källor, kategorier o.s.v.; Ginzburg (1993) s. 32; dens., "Microhistory and World History", i Jerry H. Bentley m.fl. (red.), *The Cambridge World History* (Cambridge 2015) s. 446–473.

delse.²² Men avgörande för möjligheten att göra ett vetenskapligt bidrag utöver en beskrivning av ytterligare en enskildhet är den kontext som motsvaras av avsnittet om forskningsläge. Medan en bakgrundsteckning står fast, oavsett undersökningens resultat, går forskningsläget, åtminstone i idealfallet, i dialog med undersökningen.

Ett forskningsläge ska inte förväxlas med en stor berättelse, som är något vagt och allmänt hållet. Ett forskningsläge är något mycket mer specificerat. Vissa konkreta påståenden lyfts fram som de relevanta; andra väljs bort. Andra historiker skulle kanske göra andra val. Här kommer vi, till exempel, inte att förhålla vårt fall direkt till forskning om den tidigmoderna rätten, om emotioner som grund för människors agerande eller om kvinnors handlingsutrymme, vilket hade varit möjligt.²³ Men i och med att vi väljer ett forskningsläge, och hur det ska sammanfattas, blir vår kontext tydlig och ger möjlighet till dialog mellan vår mikrohistoriska undersökning och tidigare, liksom framtida, forskning. På samma sätt utgör forskningsläget också en länk mellan det enskilda fallet och den stora berättelsen, eftersom det pekar ut vad i den stora berättelsen som eventuellt behöver modifieras.

Historiker är överens om att det samhälle som Brita, Anna, Anders och Johan levde i präglades av en patriarkal ideologi. I detta fadersvälde var kungar landsfäder, präster var fäder i sina församlingar och husbönderna i sina hushåll. Den allsmäktiga fadern, Gud, garanterade fadersväldets legitimitet, och i norra Europa var Luther ordningens uttolkare och pedagog. Grundbulten i ordningen var det fjärde budordet: "Du skall ära din fader och din moder". Fadersväldet predikades i kyrkorna, genomsyrade lagar och rättspraxis och präglade såväl arbetsliv som andra delar av människors vardag.

22. Här kan vi inflika att vi, på grund av det begränsade utrymmet, är tvungna att bortse från de flesta av dessa aspekter och många av falllets detaljer i den här artikeln. Det är således inte för att vi inte anser dem vara intressanta eller viktiga, utan för att vi givit företräde för diskussionen om mikrohistoria. Denna artikel ska således i sig inte ses som mikrohistoria, utan som en text om mikrohistoria, där fallet med Brita används som, och därmed reduceras till, ett exempel.

23. Hade vi haft mer utrymme hade vi kunnat formulera olika forskningslägen i syfte att testa dem mot det enskilda fallet. Ett sådant tillvägagångssätt utmärker t.ex. Carlo Ginzburg, *Osten och maskarna: En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen* (Stockholm 1996, ny utg.).

Ordningen har beskrivits av en rad forskare med fokus på olika aspekter.²⁴ Vi väljer att här sammanfatta den i fem punkter:²⁵

1. Fadersväldet var en ideologi.
2. Denna ideologi placerade in människor i en tänkt, religiöst baserad och statligt sanktionerad, ordning med tre sidoordnade, hierarkiskt strukturerade sfärer: den politiska, den religiösa och den hushålleliga.
3. Denna ordning strukturerade makten i samhället: den uppdrog åt vissa människor att styra och åt andra att lyda. De styrande hade vissa rättigheter och skyldigheter i relation till de lydande och vice versa.
4. Struktureringen skedde med grund i olika typer av kategoriseringar av människor och gynnade vissa kategorier, exempelvis vissa män.
5. Brott mot denna ordning innebar ett brott mot både Gud och statsmakten och riskerade att underminera hela den patriarkala ordningen.

Det var denna patriarkala ordning som fördelade roller och maktresurser på gården i Hälsta där Brita, Anna, Anders och Johan levde. Som husbondefolk skulle Johan och Anna styra, samtidigt som Anna, som hustru, skulle lyda sin man. I egenskap av piga och dräng förväntades Brita och Anders lyda.

En nyckelfråga är huruvida Britas agerande ska förstås utifrån ett gemensamt normsystem, som delades av tjänstefolk, husbönder och överhet, eller om det handlade om olika normsystem som stod i strid mot varandra. I sina studier av hustavlans värld har Hilding Pleijel hävdade att hustavlans samhällssyn var något mer än en ideologi: den var en mentalitet, ”som under mer än två sekler präglade alla Sveriges inbyggare

24. Se not 1. När Börje Harnesk diskuterar patriarkalismen menar han att tre drag behöver vara uppfyllda för att ”sociala relationer ska kunna anta en patriarkalisk färgning”: olikhet, ömsesidighet och helhet; Harnesk (1986) s. 330–331. I våra fem punkter är olikheten grundläggande i punkt 2, 3 och 4. Punkt 3 handlar om ömsesidiga rättigheter och skyldigheter medan helheten kommer in främst i punkt 2 och 5. Per-Arne Karlsson lägger till ytterligare en princip: att en patriarkalisk relation alltid utgör en del i en hierarkisk helhet med en styrande princip; Karlsson (1988) s. 374–375.

25. Punkterna bygger fr.a. på Pleijel (1970), Pleijel (1987); Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (Lund 2004) s. 17–21, 29–93; Liliequist (1999); Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850* (Uppsala 2002) s. 30–33, 363–364; Jansson (2002) s. 118–119.

– alltifrån kungaborgen till den enklaste bondstuga – i deras tänkande och handlande rörande samhällsfrågorna.²⁶ Under 1980- och 1990-talen diskuterades detta av bland andra Börje Harnesk och Peter Aronsson. De utgick ifrån att ideologin existerade i religiösa och statliga texter och att den användes för att legitimera ett förtryck av undersåtarna. Frågan var om samhällssynen också skulle betraktas som en mentalitet, som Pleijel hävdade.

För att komma åt spridningen och internaliseringen av hustavlans normer i de bredare folklagren studerade Harnesk bland annat tjänstefolkets attityder till årstjänst, så som de kom till uttryck i samband med konflikter och i lokalt förankrade beskrivningar av arbetskraftsbristen i norra Sverige i slutet av 1700-talet. Han fann att pigorna och drängarna vägrade spela rollen som underordnat och lydigt tjänstefolk i den lutherska regin. Och bristen på pigor och drängar gjorde det möjligt för dem att konstra. De förhandlade till sig andra villkor än årstjänst och bättre löner än de som rekommenderades av statsmakten. Det visar, enligt Harnesk, att tjänstefolket inte hade internaliserat en patriarkalisk grundsyn.²⁷

Peter Aronsson tog sig, likt Harnesk, an den metodiskt svåra uppgiften att undersöka hur allmänt omfattad hustavleideologin var. Enligt Aronsson utgick Pleijel och många av hans generationskamrater från att allmogen var ”rå och okultiverad”, medan Aronsson i stället menade att lokalsamhällena präglades av en egen kultur som bland annat innefattade en organisering enligt ”kommunala principer”. Genom en studie av lokala konflikter i tre Smålandssocknar under 1700-talet kommer Aronsson fram till att bönderna saknade ”den grundläggande respekt för överhetens omsorger, som enligt hustavlans borde finnas tillstädes”. Mötet mellan överhet och allmoge blir i Aronssons version ett möte mellan hustavleideologi och bondekommunalism.²⁸

Harnesk och Aronsson diskuterar olika aspekter av, och olika typer av relationer inom, fadersväldet. Vad som intresserar oss här är emellertid den gemensamma tankemodell som de uttrycker. Både Harnesk och Aronsson översätter hustavleideologins uppdelning mellan över- och

26. Pleijel (1987) s. 222.

27. Harnesk (1986).

28. Peter Aronsson, ”Hustavlans värld – folklig mentalitet eller överhetens utopi”, i Christer Ahlberger & Göran Malmstedt (red.), *Västsvensk fromhet: Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler* (Göteborg 1993) s. 11–42. Citatet s. 33.

underordnade till ett förhållande mellan antagonistiska grupper: arbetsgivare och arbetstagare respektive adel och bönder. De frågar sig sedan om de som befann sig i den underordnade positionen accepterade denna roll. När de fann att de inte gjorde det, blir slutsatsen att de inte delade överhetens samhällssyn. Harnesks förklaring till tjänstefolkets agerande bottenar i stället i ekonomiska förhållanden – arbetsmarknadens utbud och efterfrågan – medan Aronsson menar att allmogen agerade med grund i en (mot)kultur präglad av kommunalism. Brotten mot hustavleideologin utgjorde, oavsett om de grundade sig i ekonomiska intressen eller kommunalism, ett hot mot, eller åtminstone ett alternativ till, den patriarkala ordningen.

Värt att notera är att vi här går tillväga på ett annat sätt än Harnesk och Aronsson. De tog sin utgångspunkt i det allmänna: hustavleideologin. Vi startar i stället i det enskilda fallet. De frågade sig om ideologin hade spridits till olika underordnade grupper: tjänstefolk respektive bönder. Vi frågar oss hur pigan Britas agerande kan förklaras. De svarade i princip nej på sin fråga. Vi menar att Britas agerande faktiskt skulle kunna förklaras av fadersväldet. I vår förklaring av händelserna i Hälsta är Britas agerande inget brott mot fadersväldet utan en integrerad del av, till och med en förutsättning för, det. Men för att kunna argumentera för det måste vi modifiera bilden av fadersväldet. Vi måste använda vår studie av det enskilda för att ändra vår bild av det allmänna.

Testa i vilken mån tidigare forsknings beskrivning av det allmänna sammanhanget förmår förklara den aktuella enskildheten

Låt oss nu se i vilken utsträckning Britas agerande skulle kunna förklaras utifrån den bild av fadersväldet som framkommit i den tidigare forskning som skisserats ovan. Om vi hade haft mer utrymme hade vi kunnat lägga hundratals sidor på att beskriva förvecklingarna kring händelserna på gården i Hälsta.²⁹ Här får vi nöja oss med att lyfta fram några relevanta omständigheter.

I själva verket agerade alla inblandade på gården i Hälsta under denna höst och vinter i mitten av 1680-talet på ett sätt som stred mot denna ordning. När Anna höll gift i makens ölstop uppfyllde hon knappast kraven på en god och lydig hustru. Johan, husbonden, hade uppenbara

29. En mer ingående beskrivning kommer i Karin Hassan Jansson & Jonas Lindström, *Horet i Hälsta: En sann historia* [kommande].

problem att styra sitt hus. Drängen Anders gjorde myteri genom att domdera med pigan och ligga med matmodern. Och pigan Brita struntade i sin matmors uttryckliga order när hon tog stopet från bordet för att diska det. När hon lämnade sin tjänst i förtid bröt hon både mot det religiöst grundade lydnadskravet, enligt vilket tjänstefolk skulle underordna sig sina herrar även om de var orättvisa, och legostadgans krav på att pigttjänst skulle vara ett helt år. När Anna sedan ställdes inför rätta var det inte, som man skulle kunna tro, Johan – i egenskap av såväl husbonde som offer – som förde talan emot henne. Det var pigan Brita.

När Brita hade hittat smulorna i stopet och stärkts i sina misstankar emot matmodern gick hon först till sin husbonde och berättade om dem för honom. Även om hon då trotsade sin matmoder uppfyllde hon fortfarande sin lydnadsplikt. Johan var trots allt hushållets fader, och hade därmed den tyngsta ledande positionen. Om hans medregent, det vill säga matmodern, hade brustit, var det han som skulle ställa allt tillrätta. När Anna gick till Johan ärade hon fortfarande ”sin fader och sin moder”, även om det i praktiken innebar att hon angav sin (mat)moder för sin (hus)fader.

Då fadersväldet i hennes eget hushåll fallerade vände hon sig till fadern på nästa nivå, sockenprästen, som sedan mobiliserade den lokala rätten. Saken kom slutligen att ställas under hovrätten, som kan ses som ett utskott av det kungliga fadersväldet. För att förstå pigan Britas agerande såväl som reaktionerna därpå har vi föga hjälp av hustavlans uppdelning i ett världsligt, ett kyrkligt och ett hushålleligt stånd. Snarare än tre separata sfärer ser vi hur fadersväldets olika delar, eller nivåer – hushållet, församlingen, den världsliga makten – var sammanvävda och agerade i relation till varandra.

Om Brita hade agerat i linje med de synsätt som Harnesk tillskriver det norrländska tjänstefolket hundra år senare, skulle hon förmodligen bara ha lämnat hushållet i Hälsta åt sitt öde. Hon kunde ha gått från sin tjänst, vilket hon också gjorde, men utan att berätta för prästen vad hon visste om förhållandena på gården. När hon vände sig till prästen visste hon, vilket framgår av rättegångsprotokollet, att hennes anklagelser skulle föras inför rätta. Hon bör också ha varit medveten om att anklagelsen kunde slå tillbaka mot henne själv. Det gjorde den också. Matmodern motsatte sig Britas vittnesmål med att hon, trots att hon var deras ”lagstadgade tjänstehjon”, gått ur tjänsten ”olovandes”. Brita

anklagades också för att vara tjuv, eftersom hon "utan lov" tagit med sig en tröja. Dessutom drog Anna upp en historia från förr: Brita hade anklagats, och dömts, för olovligt sexuellt umgänge.³⁰ Om Brita enbart hade agerat utifrån sitt eget ekonomiska intresse fanns det knappast några skäl för att utsätta sig för detta.

Om vi i stället skulle applicera Aronssons synsätt på händelserna i Hälsta uppstår frågan om de styrande i den här situationen, det vill säga husbondefolket, ska ses som del av den överhet som utgick från hustavleideologin eller bondegruppen vars handlingar grundades i kommunalism. I det här fallet har vi föga hjälp av sådana kategorier. Husbönderna i rätten ställde sig dessutom på pigan Britas sida. Visserligen medgav pigan att hon tagit tröjan, men "intet som en tjuv, utan att hon för henne hade fulleligen tjänt". Någon annan lön hade hon, enligt uppgift, inte fått av Anna. Rätten kom också till slut att bortse från anklagelserna om både stöld och sexuella förbindelser.³¹

Oavsett var vi ska placera de olika husbönderna, kan vi placera pigan i en underordnad position. Kan vi då se hennes agerande som ett inlägg i en förhandling mellan två konkurrerande kulturer? Nej, vi har svårt att finna stöd för det i källorna. Ordet förhandling implicerar två skilda ståndpunkter och en vilja att komma överens, ett givande och tagande från två parter. Det är inget vi kan se i vårt mikrohistoriska drama.

Gemensamt för Harnesk och Aronsson är att de utgår ifrån att tjänstefolkets respektive de underordnade böndernas agerande skedde i motsättning till hustavlans samhällssyn – som en protest eller ett inlägg i en förhandling – att det skedde trots fadersväldet. Harnesk ser motsättningen mellan tjänstefolk och överhet som en ekonomisk konflikt. Aronsson ser relationen som en förhandling mellan två parter som grundar sina anspråk i motsatta kulturer, eller, möjligen, som uttryck för en ambivalens i en av dessa kulturer.

Som vi ser det agerade pigan inom fadersväldets ramar med argument grundade i de religiösa normerna som sammanfattades i hustavlans. Om pigan Brita med sitt agerande visade prov på det som Aronsson kallar "lokal rättskänsla" grundades den inte i någon motkultur. Den var inte ett inlägg i en förhandling mellan konkurrerande samhällssyner utan prov på det som Aronsson själv ser som en ambivalens i den historiska

30. Vintertinget 30/1 1685, Snevrings häradsrätt A I a:5, ULA, § 17.

31. Vintertinget 30/1 1685, Snevrings häradsrätt A I a:5, ULA, § 17.

praktiken: att "en till delar gemensamt omfattad hustavla kunde samexistera med djupa klassmässiga och kulturella skillnader genom att olika grupper använde sig av en och samma tankefigur för skilda syften".³²

I de fall då det enskilda inte överensstämmer med tidigare forskningsbeskrivning, ge nya förklaringar

Den mikrohistoriska undersökningens syfte är, i enlighet med det ovan sagda, att förklara en enskild företeelse. Att testa tidigare förklaringsmodeller är bara ett led i detta. Hade vi stannat där hade vårt bidrag endast varit negativt: vi hade falsifierat, eller problematiserat, ett antal påståenden i den tidigare forskningen. Men vårt bidrag är också mer konstruktivt. I vårt fall handlar det om det händelseförlopp som utspelades på en gård i Hälsta by i Västmanland i mitten av 1680-talet. Särskilt intresserar vi oss för Britas agerande, eftersom hennes agerande inte stämmer överens med vad vi kunde vänta oss efter att ha läst tidigare beskrivningar av det samhälle hon levde i. Visserligen skulle pigans agerande i detta fall kunna avfärdas som ett undantag, och kanske var det ett sådant, men låt oss ändå pröva idén att det var något mer, och att det kan förklaras på ett sätt som får vidare konsekvenser för vår bild av det större sammanhanget.

Mänskliga handlingar förklaras ofta i termer av att följa regler.³³ Hade Brita stannat kvar i sin tjänst, och låtit bli att ange sin matmor, hade vi kunnat förklara det med att hon följde såväl legostadgans krav att stanna på gården under ett helt år som det fjärde budet och hustavlans uppmaning att underordna sig sina herrar, även de orättvisa. Så var nu inte fallet. Eventuellt bidrog att hennes matmor inte levt upp till sina skyldigheter, att ge sitt tjänstefolk dess rättmätiga lön, till större tolerans från rättens och lokalsamhällets sida mot detta Britas regelbrott. Det skulle i så fall innebära att pigans skyldigheter i praktiken inte var absoluta, utan avhängiga den situation hon befann sig i.

Men pigans agerande skulle också kunna förklaras av att hon följde en annan regel, som i det här fallet var överordnad, eller överordnades, de regler hon bröt mot. Här måste vi ta hjälp av andra forskares resultat. De tio budorden var inte jämställda, utan det fanns en hierarkisk ordning mellan dem där de tre första, som gällde människans relation till Gud,

32. Aronsson (1993) s. 15.

33. Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice* (Cambridge 1990) s. 39.

var viktigare än de senare, som gällde människans relation till sin nästa. Det första budet – Du skall inte ha andra gudar vid sidan av mig – var överordnat det fjärde. I de fall en konflikt uppstod mellan budorden var det detta krav på lydnad mot den allsmäktige fadern som skulle gå före allt annat, inklusive lydningen mot föräldrar och överhet.³⁴

Detta öppnar för en annan tolkning av Britas agerande. När hon anmälde sin matmor för prästen, så bröt hon mot det fjärde budet men med stöd i det första. Medan det fjärde budet placerade in pigor och drängar i en hierarki som gjorde dem till objekt för andras makt, så gav det första budet alla människor, oavsett deras hierarkiska ställning, en position som moraliskt ansvarstagande subjekt.³⁵ Faderväldet, vilket i slutändan vilade på underkastelse under Den Högste Fadern, gjorde även Brita till ett subjekt som förväntades göra en självständig bedömning av situationen och agera i enlighet med Guds bud. Det var med andra ord inte bara en fråga om att följa en regel eller inte, utan om att motstridiga regler kunde ge upphov till olika handlingsalternativ.

Var Brita medveten om dessa teologiska resonemang? Det är mycket möjligt, till och med troligt, att den kristendomsundervisning hon fått innefattade frågor om lydningens gränser. I Olof Svebelius katekesförklaring som utgavs några år efter händelserna i Hälsta ställdes frågan. ”Är barnen pliktiga att lyda sina föräldrar uti allt?”. Svaret var tydligt: ”Ja, uti allt som icke strävar emot Guds ord och samvetet: ty då måste man mer lyda Gud än människor.”³⁶

Var det de teologiska tumreglerna som motiverade hennes beslut att gå till prästen och anmäla sin matmor, medveten om att detta skulle leda till en rättegång där också hennes egna handlingar skulle kunna komma att ifrågasättas? Det vet vi inte. De omnämns inte i källmaterialet och tystnad är varken ett belägg för det ena eller det andra. Visserligen talade

34. Sasja Emelie Mathiasen Stopa, ”Honor Your Father and Mother’ – The Influence of Honor on Martin Luther’s Conception of Society”, i Bo Kristian Holm & Nina Javette Koefoed (red.), *Lutheran Theology and the Shaping of Society: The Danish Kingdom as Example* [under utgivning 2017].

35. Jfr beskrivningar av hur en moraliskt självständig och ansvarsfull subjektivitet senare kopplades enbart till män och manlighet, t.ex. Isabel Hull, *Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700–1815* (Ithaca & London 1996) s. 179–197.

36. Olof Svebelius, *Enfaldig förklaring öfver d. Martin Luthers lilla katekes, ställd genom spörsmål och svar, af Olof Svebelius...* (Stockholm 1804) s. 13. sHilde Sandvik, ”Hedre din far og din mor: Om lydighet og det fjerde budet i praksis i tidlig nytid”, i Finn-Einar Eliassen et al. (red.), *Den Rianske vending: Festskrift i anledning professor Øystein Rians 70 årsdag 23. februar 2015* (Oslo 2015) s. 307–320.

Brita om den tröja hon tog med sig när hon lämnade hushållet som något hon fullt ut hade förtjänat. Det var ett anspråk som hade stöd i både hustavlan och legostadgan, men hon hänvisade inte explicit till någon av dem.

Lika lite som vi har tillgång till en människas känsloliv kan vi erfara hennes tankar och motiv. Vad vi emellertid kan studera är förutsättningarna för hennes handlingar, inklusive de sociala regler och normer som präglade hennes samtid. Människan skulle kunna beskrivas som styrd av dessa normer; förklaringen av en handling skulle då vara detsamma som att beskriva regeln. Mikrohistoriker betonar i stället ofta det motsägelsefulla inom, och mellan, olika normsystem. Sådana motsägelser innebär att utfallet aldrig är givet. De lämnar öppet för olika tolkningar, handlingar och val. Enligt Levi utgjordes en central del av de italienska mikrohistorikernas arbeten just av

the search for a more realistic description of human behaviour, employing an action and conflict model of man's behaviour in the world which recognizes his – relative – freedom beyond, though not outside, the constraints of prescriptive and oppressive normative systems. Thus, all social action is seen to be the result of an individual's constant negotiation, manipulation, choices and decisions in the face of a normative reality which, though pervasive, nevertheless offers many possibilities for personal interpretations and freedoms. The question is, therefore, how to define the margins – however narrow they may be – of the freedom granted an individual by the interstices and contradictions of the normative systems which govern him.³⁷

Motstridiga normsystem, men också de olika uppsättningar relationer som olika individer ingår i, gör att utgången aldrig är given.³⁸ I slutändan är det individen, i vårt fall pigan Brita, som väljer mellan olika alternativ. Vi ser inte motiven, eller de överväganden hon gör, men vi kan peka ut gränserna för vad som var möjligt. Samtidigt kan vi beskriva det sammanhang som definierade dessa gränser. Att peka på spänningar i det dåtida tänkandet, som mellan det första och det fjärde budet, innebär således att visa på en grund för handling, *agency*, något som skapar utrymme för olika handlingsalternativ, också för den underordnade parten i ett maktförhållande.

37. Levi (1991) s. 94–95.

38. Levi (1991) s. 97.

Den form av förklaring som vi tillhandahåller här handlar alltså om de villkor som fanns för pigan Britas agerande. Det är en förklaringsmodell som lämnar stort utrymme åt individuella val, men också åt specifika omständigheter och maktkonstellationer. Det är en icke-deterministisk förklaringsmodell, helt i linje med mycken annan mikrohistoria.

Ett annat villkor för Britas agerande som tydligt framkommer i det fall vi studerat var den roll som lokalsamhället, prästen och rätten spelade i denna historia. Att fallet hamnade inför rätta innebar inte bara att det dokumenterades; rätten utgjorde själv en del av fadersväldet och det sätt på vilket det upprätthölls.

I rätten berättade Brita att Johan konfronterat sin hustru med miss-tankarna. Men när hustrun slog ifrån sig hände ingenting. Brita hamnade i en omöjlig situation. Å ena sidan hade hon gjort allt rätt. Hon hade avslöjat hustruns mordförsök och angivit det för maken. Å andra sidan blev allt fel. Hustrun var kvar i hushållet och Brita pressades till tystnad av drängen. Eftersom en piga städslades per år hade hon ingen lagenlig möjlighet att lämna gården förrän fram emot hösten året därpå. Och det var bara jul. Om hon stannade kvar kanske matmodern skulle lyckas med sitt uppsåt att mörda maken.

Lokalsamhället erbjöd en utväg. De potentiella motsättningarna mellan fadersväldets olika nivåer – hushållet, grannskapet, församlingen, rätten och så vidare – fungerade som kontrollinstanser. Dynamiken dem emellan gjorde att ordningen kunde upprätthållas. När fadersväldet på gården i Hälsta fallerade, grep lokalsamhället in och återställde ordningen. Året därpå fanns en ny husbonde i Hälsta.

Hushållet i Hälsta var inte isolerat; dess interna förhållanden var synliga för omgivningen. En av nätterna då Anna och drängen Anders låg med varandra sov en grannhustru, Lisbeta Ersdotter, som bodde i ett torp på Hälsta bys ägor, i samma stuga. Hon blev därmed vittne till Annas olagliga umgänge och kunde stödja pigan Britas vittnesmål. Omgivningen reagerade också, inte på en gång, men efter att Brita hade satt bollen i rullning. Andra grannar, i egenskap av rättens medlemmar och tingsallmogen, berättade om tillståndet i hushållet och individernas karaktärsdrag.³⁹

39. För en diskussion om grannars och lokala rätters inblandning i de "öppna" hushåll som karaktäriserade det tidigmoderna Europa; Julie Hardwick, *Family Business: Litigation and the Political Economies of Daily Life in Early Modern France* (2009); Joachim Eibach, "Das of-

Hushåll gick in i hushåll, husbondemakt överlappade husbondemakt, precis som de tre stånden överlappade varandra. Som Pleijel har visat, så kunde de tre stånden beskrivas som tre sidoordnade sfärer, där var och en hade sin plats beroende på vilken sfär som var den aktuella.⁴⁰ Men treståndsläran kunde framställas på olika sätt. När 1700-talets kame-ralister beskrev rikets hushållning talade de snarare om sfärer som var inneslutna i varandra. Vi kan tänka oss dem som ryska dockor. Rikets hushållning betraktades som summan av hushållningen i alla enskilda hushåll och på olika mellannivåer, som i bruksekonomier.⁴¹ Händelserna i Hälsta ger oss anledning att tala om de tre sfärerna på ett liknande sätt.

Såväl i svensk som i europeisk historieskrivning har de bibliskt baserade normerna som fanns i hustavlan och liknande texter betraktats som en inflytelserik ideologi som användes av kyrka och stat för att legitimera en hierarkisk samhällsordning. Den var en sorts hushållsideologi, men med de analogier som gjordes mellan hushåll, församling och rike fungerade den som en modell för all makt i samhället.⁴² Mot bakgrund av den sortens agerande som pigan Brita ger prov på, anser vi, i linje med vad Jansson framfört i ett annat sammanhang, att det är rimligare att tala om dessa normer och föreställningar som en kultur än som ideologi.⁴³ Vi förstår då kultur, i enlighet med William Sewell, som löst sammanfogade idéer, normer och värderingar, öppna för olika tolkningar och möjliga att

---

fene Haus; Kommunikative Praxis im sozialen Nahraum der europäischen Frühen Neuzeit", *Zeitschrift für Historische Forschung* 38:4 (2011) s. 621–664.

40. Pleijel (1987) s. 223. Även Stadin (2004) s. 17–21.

41. Göran Rydén, "Balancing the Divine with the Private: The Practices of Hushållning in Eighteenth-Century Sweden", i Marten Seppel & Keith Tribe (red.), *Cameralism in Practice: The Principles of Early Modern State Administration* [under utgivning 2017].

42. Ideologin har beskrivits med olika begrepp. För det svenska sammanhanget, se ovan not 1. Lyndal Roper skriver om "the holy household" i relation till en tysk kontext, R. C. Richardson om "the godly household" utifrån engelska källor och Sarah Maza menar något liknande, när hon skriver om "aristocratic paternalism" i sin bok om relationer mellan tjänstefolk och husbönder i 1700-talets Frankrike; Lyndal Roper, *The Holy Household: Women and Morals, in Reformation Augsburg* (Oxford 1989); R. C. Richardson, *Household Servants in Early Modern England* (Manchester & New York 2010); Sarah Maza, *Servants and Masters in Eighteenth-Century France: The Uses of Loyalty* (Princeton 1983).

43. Karin Hassan Jansson, "Haus und Haushalt im frühneuzeitlichen Schweden: Geschichtswissenschaftliche Trends und neue Zugänge", i Joachim Eibach & Inken Schmidt-Voges (red.), *Das Haus in der Geschichte Europas: Sozialer Raum, Identitätsort, Ordnungskonzept* (Berlin 2015) s. 85–90.

använda för olika grupper i samhället. Den var både system och praktik och i konstant förändring.⁴⁴

Vi säger alltså att hushållskulturen var både ideal och praktik, både norm och handling, i det tidigmoderna Sverige. Den inneboende reciprociteten mellan över- och underordnade grupper skapade tillsammans med dynamiken mellan de olika nivåerna och motsägelsefulla normer inte ambivalens, utan ett utrymme för handling och tolkning.⁴⁵ Om, och hur, människor kunde utnyttja detta handlingsutrymme var beroende av den specifika situationen och aktuella maktförhållanden. I vårt fall hade rätten kunnat göra en annan tolkning och vänt Britas anklagelse mot henne själv. Hon hade kunnat straffas för stöld och hennes berättelse om mordförsök hade kunnat ses som försök att smutskasta en ärbär matmor.⁴⁶ Hushållskulturens innehåll var inte en statisk ordning baserad på Luthers katekes utan ett komplext och motsägelsefullt nät av hierarkier, normer och föreställningar som fick sin betydelse när de brukades i olika sociala sammanhang.

En viktig aspekt av hushållsideologin är, som betonats i tidigare forskning, att den i regel gynnade män: kungen, prästen och husbonden var oftast män. Om vi i stället talat om denna ordning som en kultur innefattar den grunden för anspråk för såväl den överordnade som den underordnade parten. Makten var ojämnt fördelad, därom råder inga tvivel, men de ömsesidiga rättigheterna och skyldigheterna utgjorde grund för anspråk för båda parter i en maktrelation och skapade en arena för (för)handling, argumentation och (om)tolkning. Brita hade rätt att få lön för sitt arbete men hon hade inte rätt att lämna sin tjänst i förtid. När Brita stod mot sin matmor i rätten ställdes hennes anspråk mot matmoderns. Båda hade sin grund i samma hushållskultur och i Guds bud.

Notera igen vad det är för typ av förklaring vi ger. Det är en förklaring som inte inriktar sig på pigans upplevelse av situationen, varken i känslomässig mening eller i fråga om vilka inre motiv hon hade. Inte för

44. William Sewell, "The Concept(s) of Culture", i Victoria E. Bonnell, Lynn Avery Hunt & Richard Biernacki (red.), *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture* (London 1999) s. 35–61.

45. Reciprocitetens betydelse har också betonats av Eva Österberg i t.ex. Eva Österberg, "Folklig mentalitet och statlig makt: Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia* 1992:1 s. 81–102.

46. För andra exempel på hur hushållsideologins/hushållskulturens normer användes i rättsliga sammanhang, se t.ex. Karin Hassan Jansson, "Pigors arbete och vardag i det tidigmoderna Sverige", *Personhistorisk tidskrift* 109 (2013) s. 137–158.

att detta skulle vara oviktigt i sammanhanget, eller ointressant, men vi vet helt enkelt ingenting om det. Vår förklaring riktar i stället in sig på vad som gjorde hennes agerande möjligt. Det enskilda förklarar således inte med något individuellt, utan med något allmänt. Därmed får vår förklaring av ett enskilt fall konsekvenser för hur vi uppfattar de mer allmänna sammanhangen.

Modifiera tidigare forsknings beskrivning av det allmänna sammanhanget utifrån de nya förklaringarna

Sammantaget innebär den kvalificering av fadersväldet som vi gjort här, baserat på Britas agerande och händelserna i Hälsta år 1685, att vi nu vill sammanfatta beskrivningen av denna ordning i följande fem punkter:

1. Fadersväldet var en kultur.
2. Denna (hushålls)kultur innefattade olika nivåer som kunde stödja och/eller kontrollera varandra. Dynamiken dem emellan verkade för den patriarkala ordningens bevarande.
3. Hushållskulturen innefattade hierarkiska relationer med en tydligt överordnad och en tydligt underordnad part.⁴⁷ Båda parterna i en sådan relation hade rättigheter och skyldigheter som skulle uppfyllas så länge de inte bröt mot den kristna plikten att i första hand lyda Gud. Det fanns en potentiell spänning mellan olika lydadsförhållanden (mot Gud eller andra överheter) som skapade utrymme för handling, argumentation och tolkning både för den över- och underordnade parten.
4. Den överordnade parten i en hierarkisk relation hade ofta, men inte alltid, tolkningsföreträde.
5. Så länge handlingar, argumentation och tolkning skedde med grund i anspråk som skapades av hushållskulturen verkade de för kulturens bevarande. Det som på ytan kunde se ut som ett brott mot ordningen kunde alltså i praktiken vara det som upprätthöll den.

Den här lutherskt präglade patriarkala ordningen var inte alls statisk, fadersväldet långt ifrån absolut. Tvärtom, en stor del av dess styrka låg

47. Kulturen innefattar också horisontella relationer men de står inte i fokus för problematiken i denna text.

i att den kunde mobilisera både undersåtar och överhet till en ständigt pågående tolkningsstrid om hur Guds vilja bäst skulle förverkligas i det tidigmoderna jordelivet.

Testa den nya, modifierade beskrivningen av det allmänna sammanhanget mot nya enskildheter

Är det riktigt att utifrån ett enskilt fall förändra vår syn på ett helt samhälle? Det är en empirisk fråga. Lika märkligt, och ogrundat, som att utan vidare hävda att resultaten av en mikrohistorisk undersökning är generellt giltiga vore det att avfärda dem med motiveringen att det bara rör sig om ett enskilt fall. På frågan huruvida det vi sett rör sig om ett undantag eller om det snarare var en regel att pigor, drängar och övriga inblandade agerade på likartat sätt i liknande situationer bör vi svara: "vi vet inte", eller eventuellt "vi tror det". Det är upp till fortsatta studier, som vi eller någon annan kan utföra, ta reda på.

I en mening är det givet att vi rör oss med ett undantag. Carlo Ginzburg har betonat det avvikande i att en företeelse överhuvudtaget blivit dokumenterad; särskilt gäller det i sådana fall då dokumentationen är rik.⁴⁸ I vårt fall är det först misstanken om ett allvarligt, och ovanligt, brott, sedan det faktum att denna misstanke dragits inför rätta, som gjort att vi fått kännedom om Britas, Annas och Johans historia. Undantaget finns med andra ord redan i källans tillkomstsituation. Att utan vidare undersökningar hävda att det fall vi studerar är typiskt, oavsett vad vi skulle mena med det, vore att bortse från denna fundamentala förutsättning för den historiska forskningen.

Samtidigt är den rika dokumentationen, det vill säga samma egenskap som gör mikrohistoriens studieobjekt till ett undantag per definition, det som möjliggör för mikrohistorikern att bidra på ett viktigt sätt till vår förståelse av det större sammanhanget. Den mikrohistoriska undersökningen är aldrig förutsättningslös, och aldrig heltäckande, men den kan ta hänsyn till fler aspekter och vara mer oberoende av schematiska kategorier än studier på mer övergripande nivå. Därigenom kan den åstadkomma såväl en annan beskrivning som andra förklaringar till en given företeelse. I den mån som dessa nya beskrivningar och förklaringar hjälper oss att förstå andra, liknande fall, äger de större giltighet.

48. Ginzburg (1993) s. 21, 33.

Att avkräva av den mikrohistoriska studien att själv avgöra huruvida dess nya förklaringsmodell är generellt giltig eller inte är att missuppfatta hur vetenskap fungerar. Lika lite som ett översiktsverk över världens historia kan mikrohistorien ge ett slutgiltigt svar på frågan hur det egentligen var, antingen vi talar om det enskilda fallet eller andra, liknande. Samtidigt ska vi komma ihåg att även de mest genomgripande förändringar av våra uppfattningar om världen kan ha sin upprinnelse i en studie av något enskilt och avgränsat.⁴⁹ Tänk på hur Darwins studie av finkar på Galapagosöarna ledde honom i riktning mot evolutions-teorin.⁵⁰

Frågor av typen "är detta representativt/typiskt/generaliserbart?" ska därför inte riktas till den mikrohistoriska undersökningen själv. Det vore att missuppfatta såväl mikrohistoriens utgångspunkter som dess resultat. De ska i stället ställas till framtida studier.

Vårt nästa steg vore alltså att testa den förståelse av fadersväldet som vår analys av pigan Britas agerande har gett upphov till mot andra, liknande fall. Vi skulle i så fall inte vara ensamma om ett sådant tillvägagångssätt. Två exempel får räcka. I slutet av Ginzburgs klassiska studie *Osten och maskarna*, vilken behandlar mjölnaren Menocchios världsbild, dyker en annan mjölnare upp, Pellegrino Baroni, som visar sig ha stora likheter med Menocchio i sin syn på världssalltet. Därigenom görs troligt att Menocchio inte var någon isolerad företeelse.⁵¹ I sin studie av självmordet framhåller Birgitta Odén komparationen, i tid och rum, som ett sätt att öka generaliseringsgraden. Hon relaterar också sina mikrohistoriska undersökningar till mer allmänna påståenden i forskningen om självmord och "sätter frågetecken" kring flera av dessa.⁵²

Har vi genom att lämna det enskilda fallet därmed gått utanför vad som rimligen kan kallas mikrohistoria? Det är mycket möjligt. Men det är i det här sammanhanget oväsentligt. Det väsentliga är i stället

49. Ginzburg, som liknar den mikrohistoriska undersökningen med ett experiment, påpekar att relationen mellan ett experiment och dess potentiella implikationer alltid är asymmetrisk; Ginzburg (2015) s. 471–472.

50. Visserligen var det inte bara finkarna, utan mycket annat, av såväl enskild som allmän karaktär, som låg bakom Darwins teori om evolutionen. Men detta skiljer inte på något avgörande sätt honom från mikrohistorikern, som också har en massa allmänna teorier, lösa funderingar och erfarenhet av andra enskilda fall i bakhuvudet.

51. Ginzburg (1996) s. 177–186.

52. Birgitta Odén, *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia* (Lund 1998) s. 68.

att de resultat som genererats av den mikrohistoriska undersökningen prövas, oavsett metod eller nivå. Därmed begränsas de inte till den egna undersökningen, utan kan ha bäring på betydligt större sammanhang. De kan då lämna viktiga bidrag till historievetenskapen som inte bara handlar om nya fakta, eller illustrationer av vad vi redan vet, utan om en ny förståelse av det som varit.

Sammanfattning

Den mikrohistoria vi har pläderat för är en mikrohistoria som har en självklar plats inom historievetenskapen. Denna plats, och den roll den kan spela där, definierar också dess karaktärsdrag. Vår mikrohistoria utgår medvetet från tidigare forskning, men syftar varken till att "ge liv" och "ett mänskligt ansikte" åt denna eller till att enbart söka falsifiera den. Det vore att underskatta mikrohistorias potential att göra ett självständigt bidrag till forskningen. Den söker i stället förklara enskilda fenomen på sådant sätt att det får konsekvenser för hur vi beskriver det större sammanhanget. Mikrohistoria i vår tappning handlar inte om att låta det enskilda "tala för sig själv" eller att låta det enskilda exemplifiera något större, utan om att använda det enskilda för att förstå det större sammanhanget på ett nytt sätt.

Vi har i denna artikel formulerat denna syn i form av sju regler för hur mikrohistoria bör skrivas. De sammanfattas här:

1. Utgå från det enskilda.
2. Kontextualisera.
3. Definiera en kontext utifrån tidigare forskning.
4. Testa i vilken mån tidigare forsknings beskrivning av det allmänna sammanhanget förmår förklara den aktuella enskildheten.
5. I de fall då det enskilda inte överensstämmer med tidigare forsknings beskrivning, ge nya förklaringar.
6. Modifiera tidigare forsknings beskrivning av det allmänna sammanhanget utifrån de nya förklaringarna.
7. Testa den nya, modifierade beskrivningen av det allmänna sammanhanget mot nya enskildheter.

Syftet med reglerna är att tydliggöra vårt budskap. Vi hävdar inte att undantag från dessa regler innebär att det inte kan vara mikrohistoria. Inte heller menar vi att andra tillvägagångssätt inte kan bli bra historia.

Reglerna skiljer sig inte nämnvärt, eventuellt med undantag från den första punkten, från hur historia i allmänhet brukar skrivas: i ständig dialog mellan forskningsläge och den enskilda undersökningen. Det är naturligtvis vår poäng. Mikrohistoria bör vara en del av den historievetenskapliga mittfåran. Den bör inte vara något som bara skrivs vid sidan om den stora, "viktiga", historien.⁵³ Bra mikrohistoria kan bidra till att vi kan skriva bättre stora berättelser.

Men varför ska vi historiker överhuvudtaget bry oss om de stora berättelserna? Därför att de stora berättelserna är viktiga. Hur vi uppfattar de långa linjerna i det förflutna har betydelse för hur vi uppfattar vår samtid och för de politiska beslut vi kommer att ta. Även här har historiker ett ansvar, ett moralisk sådant, att dela med sig av sin expertkunskap. För även om vi aldrig kan säga säkert hur det egentligen var, så kan vi säga att forskningen ger oss goda skäl att tro att det eller det var fallet. Inte minst kan vi många gånger säga vad som inte var fallet. Backar vi från detta ansvar lämnar vi fältet öppet för dem som vill använda historien för sina egna syften.

Den "stora berättelse" om vårt förflutna som mikrohistoriker berättat, för det har de gjort, alldeles oavsett om de velat fjärma sig från detta eller inte, handlar om det motsägelsefulla och mångsidiga, och därmed dynamiska, i alla kulturer, och om betydelsen av individuella val och individuellt ansvar. Till den berättelsen bidrar även historien om pigan i fadersväldet.

53. Jfr diskussionen om kvinnohistoria som tillägghistoria kontra genushistoria som ett mer genomgripande ifrågasättande av de stora linjerna.

The maid and patriarchy: Rules, exceptions and the potential of microhistory

Starting from a singular case about a late seventeenth-century maid, who disobeyed her mistress and took her to court, this article discusses the place of microhistory in the wider field of historical research. We argue that microhistory has the potential to make invaluable contributions to our understanding of more general phenomena. This presupposes that the study of a single case is put into a larger context established by previous research. By doing this, we open up the possibility of a dialogue between previous research and the case, which in turn makes possible for the results of the microhistorian to influence the construction of grand narratives.

In our example, the actions of the maid are related to certain propositions in Swedish historical research about patriarchal society. We find that these propositions explain the maid's actions inadequately. Instead, we suggest an alternative explanation and reformulate the general understanding of seventeenth-century Swedish patriarchal society on this basis. Patriarchy was a culture, rather than merely an ideology and it offered a repertoire of arguments that people in both subordinate and superior positions could use. Fathers of different kinds, such as household heads, priests, bishops and judges, maintained patriarchal order through a dynamic interplay in which the participation of people in subordinate positions, such as maids, were crucial. Whether this new understanding of the general context is valid or not, or if we are dealing with the exception to a rule, is not for this study but for future research to determine.

The kind of microhistory that we advocate is not about "bringing history to life" or "giving it a human face", nor is it only about falsifying general theories. This would be to underestimate the potential of microhistory. Instead, our microhistory seeks to explain the particular in such a way that it has effect on how we understand the universal. Instead of reducing a single case to an instance of something different, we argue that the case should be used to understand the big picture in a new way. In this way, microhistory is able to make independent contributions to historical research and, in the end, to promote more accurate grand narratives.

Keywords: microhistory, context, patriarchal society, household, gender, early modern